

ЗАХИСТ ПРАВ ДІТЕЙ В УКРАЇНІ В ПЕРІОД ВІЙСЬКОВОЇ АГРЕСІЇ РФ

Рибачек В. К.

ВСТУП

Третє тисячоліття поставило перед світовою спільнотою низку питань, які потребують свого вирішення. Особливо гостро ці питання заявили про себе під час повномасштабної збройної агресії проти України. Військовий конфлікт, що розпочався анексією АР Крим і військовими діями на сході країни в 2014 р. і загострився з 24 лютого 2022 р., як лакмусовий папір проявив готовність до нових викликів або бездіяльність як країн, їх урядів, громадян, міжнародних організацій таких, як ООН, МКЧХ, МАГАТЕ тощо. В цих умовах особливого наголосу і уваги потребує захист прав дітей, особливо вразливої частини української громади. Забезпечення належного рівня безпеки та захищеності дітей, їх всебічного розвитку наразі є важливим завданням для всіх, зокрема державних органів та установ, органів місцевого самоврядування, а також громадських організацій і благодійних фондів. А, отже увага щодо вирішення проблем захисту українських дітей під час військових дій та військового конфлікту є своєчасною та актуальною. Слід зазначити, що система міжнародних угод, протоколів та інших інструментів так званого «м'якого права» постійно розвивається та напрацьовує нові рекомендації чи вдосконалені існуючі щодо покращення захисту і дотримання прав дитини під час збройних конфліктів, проте ефективно впровадження стандартів, передбачених цими нормативно-правовими актами, й досі залишається значною проблемою в багатьох регіонах світу, і, зокрема, в Україні тощо.

Дослідженню не нової проблеми реалізації та захисту прав дитини, особливо в період військових конфліктів присвятили свої праці вчені різних галузей, як права, так і соціально-педагогічної, психологічної, медичної сфери та фахівці державного та територіального управління

Значний внесок у дослідження теоретико-правових аспектів процесу становлення, розвитку та функціонування прав дитини здійснили українські науковці: Б.І. Андрусишин, Н.М. Оніщенко, Н.М. Крестовська та ін. Дослідженню проблем захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів присвятили свої праці Л. С. Волинець, О. О. Кочемировська, Н.В. Лесько, Т.В. Михайліна, Н.М. Опольська, О.Г. Турченко, І.А. Яніцька та інші. З позицій міжнародного права ці проблеми вивчали О.Ю. Задніпровська, Н.В. Лаговська, К.О. Чепкова, Н.О. Філіпська, О.А. Шульц тощо.

Але здебільшого проблеми захисту прав дітей досліджувалися з позиції виявлення порушень прав дитини в умовах збройних конфліктів та протидії

використанню дітей у військових конфліктах. У той час комплексного дослідження проблеми забезпечення права на безпеку дитини в умовах збройних конфліктів в контексте сучасних умов немає.

То ж основним завданням даного дослідження є узагальнення світового та національного досвіду правового захисту дитячого населення під час збройних конфліктів від усіх небезпечних складових його проявів, оцінити дієвість міжнародного та національного законодавства по забезпеченню прав дітей в період військових дій, зафіксувавши та здійснивши констатацію цілеспрямованих дій країни-агресора щодо порушення прав дітей на безпечне життя, здоров'я, повноцінну освіту та лікарські послуги тощо, визначити шляхи попередження, протидії та покарання винуватців у негативному впливу агресії РФ на дитяче населення України.

1. Міжнародне та національне законодавство у сфері захисту прав дитини під час збройних конфліктів

Аналізуючи сучасне міжнародне та національне законодавство щодо захисту прав дитини під час збройних конфліктів, не можливо не зробити екскурс у історію формування нормативно-правових міжнародних документів щодо прав дитини взагалі. Так, першим документом, який офіційно закріпив права дитини, стала Загальна Женевська декларація, прийнята в 1924 році Лігою Націй¹, що закріпила базові гуманні принципи. І якщо розглянути сформовані в ній п'ять основних програмних елементів: голодна дитина повинна бути нагодована; хвора дитина повинна отримати допомогу; дитина, яка припустилася помилки, повинна бути виправлена; сироти чи безпритульні дитині повинні бути надані притулок і догляд; дитина перша повинна отримувати допомогу під час лиха, – то три, або навіть чотири з них можна вважати складовими права на безпеку дитини. У 1959 році ООН затвердила Декларацію прав дитини, яка розширила перелік прав дітей до 10 принципів². Впродовж наступних років продовжувалась робота щодо розширення та вдосконалення соціальних і правових принципів, які стосуються захисту і благополуччя дітей, що знайшли своє закріплення у Конвенції про права дитини 1989 року³. І саме ст.ст 38,39 цього документу наголошують про забезпечення захисту дітей, яких торкається збройний конфлікт.

Крім вищезазначених міжнародних документів щодо захисту дитини в збройних конфліктах також слід вказати на наступні: Женевські конвенції про захист жертв війни (1949 р.)⁴, Додаткові протоколи до Женевських конвенцій

¹ Geneva Declaration of the Rights of the Child. Adopted 26 September, 1924, League of Nations. URL: <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm>.

² Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_384

³ Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

⁴ Женевські конвенції про захист жертв війни <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

(1977 р.)⁵, Конвенція міжнародної організації праці №182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999 р.)⁶, Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (2000 р.)⁷, Римський статут Міжнародного кримінального суду (2002 р.)⁸ та 17 Резолюцій Ради Безпеки ООН, прийнятих між 1999 – 2014 роками, стосуються захисту та реабілітації дітей, яких зачіпає воєнний конфлікт; а також Паризькі принципи і керівні вказівки щодо дітей, пов'язаних зі збройними силами чи озброєними угрупованнями тощо⁹.

Так, Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 12 серпня 1949 року проголошує захист дітям у період військових дій як частині населення, не виділяючи їх в окрему категорію. Ст. 14 її передбачає право у мирний час Високим Договірним Сторонам, а після початку бойових дій і сторонам конфлікту створювати на своїй території, а в разі необхідності й на окупованих територіях санітарні та безпечні зони та місцевості, організовані в такий спосіб, який дає змогу оберігати від наслідків війни дітей до п'ятнадцяти років. Стаття 17 – укладати місцеві угоди про евакуацію з захоплених або оточених зон дітей та про пропуск із захоплених або оточених зон дітей та про пропуск служителів культу всіх віросповідань, медичного персоналу та санітарного майна на їхньому шляху до таких зон. Статті 82 та 89 передбачають особливі права для дітей при інтернуванні (щодо розселення та додаткового харчування).¹⁰

Виділення дітей в окрему найбільш вразливу категорію населення під час збройних конфліктів відбулось лише у 1977 році у ст. 77 Першого Додаткового протоколу до Женевських конвенцій, де передбачалось що «діти користуються особливою повагою, і їм забезпечується захист від будь-якого роду непристойних посягань. Сторони ... забезпечують захист і допомогу, які їм потрібні з огляду на їх вік або з будь-якої іншої причини ... вживають усіх практично можливих заходів для того, щоб діти, які не досягли п'ятнадцятирічного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях, і, зокрема, сторони утримуються від вербування їх у свої збройні сили...».¹¹

⁵ Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

⁶ Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці N 182. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#

⁷ Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, затверджений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263 від 25 травня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795.

⁸ Римський статут Міжнародного кримінального суду URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#

⁹ Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/>

¹⁰ Конвенція про захист цивільного населення під час війни. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154

¹¹ Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199

Продовженням формування міжнародного законодавства по захисту прав дитини у збройних конфліктах стала поява ст. 38 в Конвенції про права дитини 1989 року, яка поклала додатковий обов'язок на держави «поважати норми міжнародного гуманітарного права, що застосовуються до них у випадку збройних конфліктів і мають відношення до дітей, та забезпечувати їх додержання», а також вживати «всіх можливих заходів для забезпечення того, щоб особи, які не досягли 15-річного віку, не брали безпосередньої участі у воєнних діях».¹²

В подальшому у Факультативному протоколі до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, затвердженому резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263 від 25 травня 2000 року сторонам конфліктів необхідно вживати будь-яких можливих кроків з метою забезпечення того, щоб діти, які не досягли 18-річного віку, не брали участі у військових діях, а також передбачає заборону вербування або використання із військовою метою осіб, які не досягли віку 18-ти років.¹³ Римській статут Міжнародного кримінального суду (що набрав чинності в Україні 01.07.2002 р.) містить положення щодо кваліфікації певних дій відносно дітей як військових злочинів: призив та зарахування до військової служби дітей у віці до 15-ти років (малолітніх); використання їх у воєнних діях у межах як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів; умисні напади на лікарні та школи. При цьому насильницька передача дітей до групи, яка буде піддана умисному знищенню, кваліфікується як геноцид.¹⁴ У конвенції Міжнародної організації праці № 182 про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (ратифікована Україною 05.10.2000 р.) зазначено, що використання дітей як солдат є однією із найгірших форм дитячої праці, та забороняється примусове або обов'язкове вербування дітей для участі у збройних конфліктах.¹⁵

Міжнародне гуманітарне право визнає важливість забезпечення освіти для дітей під час збройного конфлікту. Так, стаття 24 Женевської конвенції IV 1949 року передбачає, що «сторони конфлікту вживатимуть усіх необхідних заходів для того, щоб діти до 15 років, які осиротіли чи були розлучені зі своїми сім'ями внаслідок війни, не залишалися напризволяще, а також для того, щоб полегшити, за будь-яких обставин ... їхню освіту. Якщо це буде можливо, їхню освіту слід доручати особам з такими самими культурними традиціями». При цьому школи та інші заклади освіти у контексті ст. 52(3) Протоколу I розглядаються як звичайні цивільні об'єкти,

¹² Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

¹³ Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, затверджений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН A/RES/54/263 від 25 травня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795.

¹⁴ Римський статут Міжнародного кримінального суду URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#

¹⁵ Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці N 182. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_166#

відповідно, вони не можуть бути цілями нападу у випадку, якщо вони не перетворені на військові об'єкти, тобто на такі, «які за своєю природою, розташуванням, призначенням або використанням здійснюють ефективний внесок у військові дії, а їх повне або часткове руйнування, захоплення чи нейтралізація, за існуючих на момент обставин, дає явну військову перевагу (стаття 52(2) Протоколу I, Норма 8 звичаєвого міжнародного гуманітарного права (ЗМПГ))¹⁶. Отже, враховуючи, що школи, дитсадки, університети та інші дитячі заклади є цивільними об'єктами, сторони збройного конфлікту повинні зробити все можливе для того, щоб: а) уникнути розміщення військових об'єктів в межах або поблизу густонаселених районів, де можуть знаходитися школи та університети; б) прагнути евакуювати цивільне населення, окремих цивільних осіб та цивільні об'єкти, що перебувають під їх контролем, з районів, розташованих поблизу військових цілей; і в) вжити інші необхідні заходи для захисту шкіл та університетів, що перебувають під їх контролем, від небезпек, спричинених військовими операціями (стаття 58 (а), (б), (в) Протоколу I, Норми 22-24 ЗМПГ).¹⁷

Забороняється використання дітей, які були звільнені чи залишили збройні сили, у цілях політичної пропаганди. Якщо існує загроза вербування чи використання дітей у збройному конфлікті, держави мають забезпечити дітям право на здобуття притулку, а також отримання статусу біженця та користування усіма правами згідно з Конвенцією про статус біженців 1951 року.¹⁸ Паризькі принципи, у свою чергу, містять більш детальні вказівки щодо виконання Паризьких зобов'язань, зокрема положення щодо соціальної реінтеграції дітей, яка визначається кінцевою метою процесу звільнення дітей зі збройних сил чи збройних угруповань. Програми реінтеграції мають включати в себе підтримку дітей, які залишили збройні сили чи збройні угруповання, шляхом формальних (контрольоване роззброєння і демобілізація) та неформальних (взяття у полон, самодемобілізація) процедур. Держави також зобов'язуються сприяти безпечному доступу дітей до освіти, наданню належної медичної допомоги та інформаційних консультацій, а також підвищувати обізнаність сімей та дорослих щодо програм реабілітації та реінтеграції дітей-жертв збройного конфлікту, у тому числі щодо можливості повторного вербування дітей до збройних сил чи збройних угруповань. Окрім цього, Паризькі принципи передбачають створення всеохоплюючої системи з підтримки всіх дітей, що

¹⁶ Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/>

¹⁷ Звичаєве міжнародне гуманітарне право. Норми. URL: https://www.icrc.org/en/doc/assets/files/other/ukr-irrc_857_henckaerts.pdf

¹⁸ Конвенція про статус біженців 1952 року. Ключові повідомлення. URL: https://www.unhcr.org/ua/wp-content/uploads/sites/38/2021/07/UNHCR70_Key_Messaging_ukr.pdf.

постраждали внаслідок ведення бойових дій, зокрема шляхом фінансового забезпечення таких систем на мінімальний період у 2–3 роки.¹⁹

Треба зазначити, що зміна масштабів та характеру військових конфліктів з застосуванням зброї масового знищення, обумовили появу на початку ХХ ст. задекларованих прав дітей у конституційних текстах західноєвропейських країн. Як приклад, достатньо привести Конституцію Німецької імперії (Веймарська) від 11 березня 1913 року та Конституцію Австрійської республіки 1929 року²⁰, де гарантувались рівні умови фізичного, духовного і суспільного розвитку для позашлюбних дітей і дітей, народжених у шлюбі; загальнообов'язкова безкоштовна шкільна освіта, заборону дискримінацію особи з різних умов. Більшість європейських конституційних актів першої половини ХХ ст. також містили (та й продовжують мати) норми, що визначали правове становище дітей у державі, яке базується на принципі рівності (з дітьми варто поводитись як з рівними індивідами й вони повинні мати право впливати на вирішення питань, що їх стосуються відповідно до її розвитку) та імперативних норм заборони дискримінації через різні аспекти (від статті, віку, походження, мови, релігії, поглядів, стану здоров'я, дієздатності чи будь-якої іншої причини) тощо. Ця прогресивна конституційна норма відображає принцип автономності особистості дитини, що закріплений ст. 12 Конвенції про права дитини 1989 р., але потребує деякого уточнення. Так як сучасна доктрина прав дитини виходить з принципу єдності прав і обов'язків дитини, то гарантія безпеки життя і здоров'я дитини під час збройних конфліктів є обов'язком держави, її відповідних органів та територіальних громад, інституту дитячого омбудсмена тощо. Особливу увагу в конституційному законодавстві зарубіжних країн приділено функціонуванню соціально-економічних і правових інститутів захисту прав та законних інтересів дітей: створення розгалуженої системи соціального забезпечення, гарантування судового захисту прав і свобод (в деяких країнах через існування ювенальної юстиції), функціонування інституту дитячого омбудсмена або ж виконання цих функцій національними омбудсменами, формуванню та роботі розвинених інститутів громадянського суспільства, які здійснюють контроль за додержанням прав дітей.

Незважаючи на тривалий період існування та розвиток міжнародних декларацій та конвенцій з прав дитини взагалі та системи нормативно-правових документів та інструментів «м'якого права» щодо забезпечення захисту і дотримання прав дитини під час збройних конфліктів здійснення цього важливого конституційного зобов'язання державами залишається

¹⁹ Принципи, які стосуються статусу національних установ, що займаються заохоченням і захистом прав людини [Паризькі принципи]. URL: <http://notorture.org.ua/wp-content/uploads/2017/10/Parizki-printsipi.pdf>

²⁰ Шульц О. А. Генезис сучасної доктрини прав дитини у зарубіжних країнах: конституційно правові аспекти. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18386/17-Shults.pdf>

проблематичним в деяких регіонах світу (країни Центральної Африки, Близькосхідний регіон тощо), а з 2014 р. з цими викликами зіткнулися у Східних регіонах України, насамперед у Донецькій та Луганській областях, а з 24.02.2022 р. захисту від агресора потребувало дитяче населення майже всієї України.

Основним законом України, який регулює ситуацію з дітьми в умовах збройних конфліктів є Закон України «Про охорону дитинства» (із змінами № 76-VIII (76-19) від 28.12.2014).²¹ Згідно з ним, дитиною, постраждалою внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів, вважається «дитина, яка внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту отримала поранення, контузію, каліцтво, зазнала фізичного, сексуального, психологічного насильства, була викрадена або незаконно вивезена за межі України, залучалася до участі у військових формуваннях або незаконно утримувалася, у тому числі в полоні». Держава зобов'язана вживати всіх необхідних заходів для забезпечення захисту цих дітей, догляду за ними та возз'єднання їх із членами сім'ї (зокрема розшук, звільнення з полону, повернення в Україну дітей, незаконно вивезених за кордон).

Також Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (із змінами № 77-VIII від 28.12.2014)²²; Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо забезпечення додаткових соціальних гарантій окремим категоріям громадян» № 835/2014 від 29.10.2014 р.²³ Також 26 січня 2016 року прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України, спрямованих на посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми».²⁴ А 5 липня 2017 року уряд України ухвалив постанову №268 про надання дітям статусу постраждалих внаслідок воєнних дій²⁵, Постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2022 року № 349 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану»²⁶.

Згідно з останнім документом була оновлена відповідно до змін редакція Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із

²¹ Про охорону дитинства: Закон України/ *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, N 30, ст.142

²² Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України/ *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 1, ст.1.

²³ Про невідкладні заходи щодо забезпечення додаткових соціальних гарантій окремим категоріям громадян: Указ Президента України від 29 жовтня 2014 року, № 835/2014./ *Офіційний вісник України*. 2014. № 88. Ст. 2516.

²⁴ Про внесення змін до деяких законів України, спрямованих на посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми: Закон України/ *Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2016, № 10, ст.99

²⁵ Порядок надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 року №268. URL:<https://ips.ligazakon.net/document/GI05602A>

²⁶ Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану: Постанова Кабміну №349. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF#>

захистом прав дитини, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866 «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини»²⁷, яка була доповнена новим розділом «Особливості влаштування дітей, які залишилися без батьківського піклування, у тому числі дітей, розлучених із сім'єю, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, у разі введення на території України надзвичайного або воєнного стану». Саме цим розділом було передбачено можливість влаштування дітей, які залишилися без піклування батьків, під час воєнного стану у прийомні сім'ї чи дитячі будинки сімейного типу на умовах тимчасового влаштування.

Ще у 2019 році Україна приєдналася до Декларації про безпеку шкіл (Safe Schools Declaration)²⁸, в якій наголошувалось, що належним чином організована освітня система може допомогти захистити дітей та молодь від смерті, травм та експлуатації. Положення Декларації ще не імplementовані в українське законодавство, проте у серпні 2021 року Кабінет Міністрів затвердив план заходів щодо її реалізації.²⁹ Серед поставлених завдань – забезпечення безперервності навчання, запровадження моніторингу нападів на заклади освіти, їх захист від нападів та відновлення в разі пошкодження.

Ратифікувавши Конвенцію про права дитини у 1991 році, Україна зобов'язалась неухильно дотримуватися її положень, що знайшло відображення у національному законодавстві, зокрема, передбачені Конституцією України (статті 24, 51, 52), Сімейним кодексом України (глави 13, 14), Законами України «Про охорону дитинства», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей». Крім того, Кримінальним кодексом України та Кодексом України про адміністративні правопорушення дитина визнається особливим об'єктом, що захищається державою³⁰.

Також Україна ратифікувала Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах (Законом України № 1845–IV (1845-15) від 23.06.2004), Конвенцію про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 (Законом України № 2022-III (2022-14) від 05.10.2000) тощо³¹.

²⁷ Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 вересня 2008 р. № 866. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/866-2008-%D0%BF>

²⁸ Декларація про безпеку шкіл. URL: https://protectingeducation.org/wp-content/uploads/documents/documents_safe_schools_declaration_ukrainian.pdf

²⁹ Про затвердження плану заходів щодо реалізації Декларації про безпеку шкіл: Розпорядження Кабінету Міністрів України № № 898-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-planu-zahodiv-shchodo-realizatsiyi-deklaratsiyi-pro-bezpeku-s408211>

³⁰ Міжнародні стандарти та досвід інших країн із захисту прав дітей, постраждалих внаслідок збройних конфліктів: URL: <https://r2p.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/Mizhnarodni-standarty-ta-dosvid-inshyh-krayin-u-zahysti-prav-ditej-.pdf>

³¹ Див.13, 15.

Слід зазначити, що незважаючи на існування значної кількості нормативно-правових актів, що регулюють різні аспекти захисту прав дітей, за даними Гельсінської спілки, «сьогодні дуже мало правових норм, які встановлюють особливості правового регулювання права дітей в умовах збройного конфлікту»³², а крім того виникали певні труднощі щодо отримання дітьми статусу «внутрішньо переміщеної особи». Таке становище дітей здебільшого пояснюється елементарною правовою необізнаністю їхніх батьків (інших законних представників), але траплялися й випадки безпідставної відмови у реєстрації неповнолітніх. З огляду на вищевикладене, Законом України «Про внесення змін і доповнень до деяких законів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми» від 26 січня 2016 р. 936-VIII були внесені відповідні зміни до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року з метою забезпечення гарантованих Конституцією України соціальних прав дітей, які вимушено покинули рідні домівки. місця проживання. Тому сьогодні кожна дитина, яка була вимушено покинута або залишила місце проживання разом з батьками чи сама внаслідок військової (збройної) агресії РФ проти України, отримує довідку про взяття на облік внутрішньо переміщеної особи на підставі п. 2 ст. 4 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20.10.2014 р. 1706-VII³³, яка надає їй право на відповідні пільги та соціальні виплати. Ті ж діти, які виїхали з батьками за кордон, сьогодні отримують або статус біженця, або статус тимчасового захисту на підставі Директиви Ради Європейського Союзу 2001/55/ЄС «Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансуванню зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому» від 20 липня 2001 р., яка дає їм право залишитися на території приймаючої держави на термін від 6 місяців до трьох років з правом отримання матеріальної допомоги, медичного страхування, освіти³⁴. Також, діти, батьки яких загинули, захищаючи суверенітет і територіальну цілісність України, мають

³² Дитинство під прицілом: права дитини в умовах збройних конфліктів на сході України. За ред. А. П. Бушенка. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ: КИТ, 2016, с. 28.

³³ Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб/*Відомості Верховної Ради (ВВР)*, 2015, № 1, ст.1.

³⁴ Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансуванню зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому: Директиви Ради ЄС 2001/55/ЄС від 20 липня 2001р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU01293?an=2>.

³⁴ Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансуванню зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому: Директиви Ради ЄС 2001/55/ЄС від 20 липня 2001р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU01293?an=2>.

право отримати статус члена сім'ї загиблого (померлого) Захисника чи Захисниці та користуватися всіма пільгами, гарантованими Законом України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 р. № 3551-ХІІ (у редакції від 2022 р.)³⁵.

Чинним законодавством розмежовується статус дітей як внутрішньо переміщених осіб та дітей, що залишаються на тимчасово окупованих територіях, як постраждалих унаслідок воєнних дій і збройних конфліктів. Право на отримання такого статусу має дитина, а також особа, яка здійснює відсіч і стримування збройної агресії РФ під час проведення антитерористичної операції та заходів із забезпечення національної безпеки і оборони регіонів, які не досягли 18 років (повноліття), та внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів: 1) отримали поранення, забій, каліцтво; 2) зазнавали фізичного та сексуального насильства; 3) були викрадені чи незаконно вивезені за межі України; 4) були залучені до дій воєнізованих або збройних формувань; 5) незаконно утримувані, в тому числі в полоні; 6) зазнали психологічного насильства. Статус надається органом піклування про дітей, у тому числі за місцем реєстрації проживання/проживання дитини як внутрішньо переміщеної особи або за місцем проживання/проживання дитини в населеному пункті, на території якого встановлено антитерористична операція та заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та обмеження збройної агресії РФ або за місцем виявлення такої дитини місцевими органами виконавчої влади та/або органами місцевого самоврядування. Але це передусім стосувалось дітей Донецької та Луганської області, і не враховує нових юридичних фактів – повномасштабної військової агресії РФ проти України та введення воєнного стану, чим позбавили дітей, які під час воєнного стану проживали в інших регіонах України, де велися активні бойові дії, законного права на отримання відповідного статусу. Крім того, Порядок надання статусу дитині, яка постраждала внаслідок бойових дій та збройних конфліктів, лише визначає порядок отримання цього статусу, а сам статус та передбачені ним пільги та гарантії встановлюються виключно законодавцем, проте ст. 30-1 Закону України «Про охорону дитинства» не встановлює жодних пільг чи гарантій. Зараз для дітей, що зростають в умовах війни, досі не передбачено жодних гарантій, окрім безоплатного гарячого харчування в державних і комунальних закладах освіти.

2. Сучасні прояви порушення країною-агресором РФ міжнародного законодавства щодо захисту прав дитини під час збройних конфліктів

Наведені у попередньому розділі міжнародні документи і домовленості свідчать про необхідність виявлення прагнення учасниками військових дій

³⁵ Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>.

здавати якомога меншої шкоди цивільному населенню, і, в першу чергу, дітям. Питання щодо захисту дітей регулюється Женевською конвенцією про захист цивільного населення, IV Гаазькою конвенцією про закони і звичаї війни на суходолі³⁶ та іншими міжнародно-правовими нормами у сфері захисту жертв війни, яких Росія системно не дотримується. Резолюція Ради Безпеки ООН 1261 (1999) визначає шість серйозних порушень проти дітей під час збройного конфлікту. Ці порушення є предметом щорічної доповіді Генерального секретаря ООН «Діти та збройні конфлікти» та щорічної доповіді Спеціального представника Генерального секретаря з питань дітей та збройних конфліктів. Вони включають: 1) вербування та використання дітей; 2) вбивства та каліцтво дітей; 3) зґвалтування та інші форми сексуального насильства над дітьми; 4) напади на школи, лікарні та пов'язаних з ними осіб, які охороняються; 5) викрадення дітей; 6) відмова у доступі дітей до гуманітарної допомоги³⁷. Наразі є достатні підстави вважати, що російські військовослужбовці здійснюють на території України щонайменше п'ять видів серйозних порушень міжнародного гуманітарного права: вбивства та каліцтво дітей, зґвалтування та інші форми сексуального насильства щодо дітей, напади на школи, лікарні та осіб, які не перебувають під захистом, викрадення дітей, також відмова в доступі до гуманітарної допомоги. Ці серйозні порушення міжнародного гуманітарного права є військовими злочинами. Нижче наведемо приклади порушення РФ правил війни та заподіяння шкоди дітям з початку повномасштабних військових дій на території України (з 23.02.22 р.):

1. Майже 70% українських дітей були вимушені покинути рідні домівки та переміститися в межах країни або за кордон. Війна розлучила дітей з батьками, які стали на захист батьківщини, або в умовах воєнного стану не змогли виїхати з дітьми за межі України. Влада РФ на тимчасово окупованих територіях активно та наполегливо впроваджує свої стандарти, знищує українську ідентичність, змінює свідомість дітей і молоді, формує позитивне ставлення до дій держави агресора, до загарбницької російської армії, знищує доступ до рідної мови й історії та активно налаштовує дітей проти України, залучаючи їх до воєнізованих дитячих рухів. 27 жовтня 2022 р. Комітетом ООН з прав дитини прийнято «Заключні зауваження щодо об'єднаних п'ятої та шостої періодичних доповідей України», де Комітет висловив глибоку стурбованість, що збройний напад РФ з 24 лютого 2022 р. мав руйнівний вплив на людей в Україні, особливо на дітей, і відтоді створив серйозні перешкоди для реалізації всіх прав дитини, визначених у Конвенції та її факультативних протоколах.

2. Як повідомляє Офіс Генерального прокурора України станом на ранок 01.04. 2023 р., 467 дітей загинуло, а понад 944 дітей отримали травми різного

³⁶ Див. 4, 10, 11

³⁷ Коментар МЗС України щодо річної доповіді Генсека ООН з питань дітей та збройних конфліктів. URL: <https://mfa.gov.ua/news/komentar-mzs-ukrayini-shchodo-richnoyi-dopovidi-genseka-oon-z-pitan-ditej-ta-zbrojnih-konfliktiv>

ступеню тяжкості в Україні внаслідок повномасштабної збройної агресії РФ. Найбільше постраждало дітей у Донецькій області – 448, Харківській – 275, Київській – 127, Херсонській – 94, Запорізькій – 88, Миколаївській – 85, Чернігівській – 68, Луганській – 66, Дніпропетровській – 66.³⁸

3. Порушення статей 6 і 37 Конвенції ООН про права дитини, статті 3 Женевської конвенції і статті 77 Протоколу I до Женевської конвенції – право на життя та захист від катувань. Так, 18 березня 2022 р. з-під завалів Чернігівського гуртожитку рятувальники витягли тіла семирічних двійнят. Також попри всі заборони російські військові вдаються до катувань цивільного населення, зокрема дітей. Наприклад, в Ізюмському районі на Слобожанщині виявлено закатовані та спалені тіла трьох осіб, одне з яких належить дитині.

4. Порушення статті 49 Женевської конвенції, статті 78 Додаткового протоколу до Женевської конвенції, статті 21 Конвенції ООН про права дитини – викрадення та вивезення дітей. 8 квітня на блокпосту у Василівці окупанти викрали 16-річного сина голови Запорізької РДА Олега Буряка, який їхав у складі евакуаційної автоколоні.³⁹

5. Порушення ст. 23 Гаазької Конвенції, статті 51 Додаткового протоколу до Женевської конвенції. Російські війська неодноразово застосували недозволену зброю, зокрема фосфорні бомби, касетні снаряди та запальновальні авіабомби. Міжнародне право забороняє такі види зброї через те, що вони завдають людям додаткових страждань (глибоких ран, смертвіння тканин). Проте це не завадило 30–31 березня 2022 року використати фосфорні боеприпаси на Слобожанщині, поранивши 11 цивільних, зокрема 4 дітей. А 4 квітня 2022 року окупанти обстріляли касетними боеприпасами цивільну інфраструктуру Миколаєва, внаслідок чого загинуло 9 дорослих і 1 дитина.

6. Порушення ст. 55 Женевської конвенції. У Херсоні 11 квітня 2022 року окупанти захопили склад із ліками, продуктами та дитячим харчуванням. Зафіксовано систематичні випадки, коли росіяни не пропускали гуманітарну допомогу, перешкоджали виїзду мешканців під час облоги, розкрадали і знищували магазини та склади з продуктами і навіть безпосередньо відбирали їжу в місцевих.

7. Порушення ст. 24 Конвенції про права дитини. Ця стаття стосується діяльності медичної системи. В Україні зафіксовано безліч випадків обстрілів медичних закладів, ракетні удари по пологових будинках. Така проблема існує як для дітей у зоні окупації чи бойових дій, так і для тих, хто живе у відносно «спокійних» частинах України, тому що зруйновано багато об'єктів медичної інфраструктури, зафіксовані випадки перешкоджання доступу до медичних закладів та засобів. Діти народжуються в складних умовах,

³⁸ Армія РФ вбила в Україні вже 467 дітей. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3690187-armia-rf-vbila-v-ukraini-vze-467-ditej.html>.

³⁹ На блокпосту у Василівці окупанти викрали неповнолітнього сина голови Запорізької РДА. URL: [https:// fakty.com.ua/ua/ukraine/20220417-na-blokpostu-u-vasylivci-okupanty-vykraly-nepovnoolitnogo-syna-golovy-zaporizkoyi-rda/](https://fakty.com.ua/ua/ukraine/20220417-na-blokpostu-u-vasylivci-okupanty-vykraly-nepovnoolitnogo-syna-golovy-zaporizkoyi-rda/)

немовлята помирають. Діти, які довго перебувають у бомбосховищах, не завжди мають належне харчування, питну воду та санітарно-гігієнічні умови. Через відсутність сонячного світла у дітей розвивається низка хвороб. У дітей з закладів інституційного догляду, які знаходяться у місцях бойових дій є проблеми з централізованим забезпеченням ресурсами та запасами.

8. Російські військові вчиняють злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Наприклад, порушено ст. 34 про право на захист від сексуального насильства Конвенції ООН про права дитини. Так, після звільнення окупованих міст і сіл Полісся, Сіверщини й Слобожанщини стало відомо про масові випадки зґвалтувань окупантами, зокрема, на жаль, і дітей. Наприклад, у місті Буча російські окупанти зґвалтували одинадцятирічного хлопчика й чотирнадцятирічну дівчинку тощо. Відомо про випадок, коли російський військовий зґвалтував немовля, знявши це на відео – про це згадував Президент Володимир Зеленський у своєму зверненні до Литви⁴⁰. Крім завданої дитині шкоди, цю ситуацію можна класифікувати і як злочин щодо використання дітей у порнографічних матеріалах. Існують також випадки завдання психічних травм через скоєння сексуальних злочинів на очах у дітей, зокрема коли жертвами зґвалтування є рідні дитини.

9. Порушення ст. 38 Конвенції ООН про права дитини, ст. 77 Додаткового протоколу до Женевської конвенції. Військові РФ використовують українських дітей із тимчасово окупованих територій у воєнних цілях. Зокрема, дітей і підлітків змушують поширювати через інтернет пропагандистські матеріали та діставати воєнну інформацію: розташування української військової техніки, складів зброї, блокпостів тощо. Також відомо про загибель вже кількох випускників так званих «патріотичних клубів Новоросії» віком від 16 років, які виконували бойові завдання російських військових. Так, у захопленому Мелітополі дітей змушували одягати георгіївські стрічки та декламувати вірші про війну. У Маріуполі задля створення пропагандистського контенту відкрили «дитячий центр» у приміщенні, де немає ані світла, ані води. Навчання там відбувається за російськими підручниками.

10. Росіяни порушують право на освіту, визначене ст. 28 Конвенції ООН про права дитини, адже освіта має бути доступною і безпечною. Однак зруйновані школи, дитячі садочки, інші заклади середньої та вищої освіти, повітряні тривоги та переховування в укриттях утруднюють й дистанційну освіту. В окупованих населених пунктах росіяни примусово змінюють навчальні програми на власні пропагандистські. Виникають проблеми з освітою і в евакуації (мовний бар'єр, можливість іноземних шкіл та класів, відмінності у навчальних програмах тощо).

11. Росіяни нищать інфраструктуру для позашкільного розвитку дітей, тобто порушують право на дозволя і культурний розвиток відповідно до

⁴⁰ Володимир Зеленський. Гвалтували немовлят. Звернення Зеленського до парламенту Литви та народу URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Yg7x52DKCHU/>

ст. 31 Конвенції ООН про права дитини). Кожна дитина повинна мати доступ до культурної і творчої діяльності, дозвілля і відпочинку. В окупації чи на території бойових дій про це не йдеться, однак навіть у відносно безпечних чи вже звільнених від окупації містах є зруйновані заклади культури, спортивної та розважальної інфраструктури. Наприклад, у Києві 20 березня 2022 р. війська РФ обстріляли торговельно-розважальний центр, також є всесвітньо відомим випадок із авіаударом по драматичному театру в Маріуполі, а в Іванкові 27 лютого 2022 р. окупанти спричинили пожежу в місцевому історико-краєзнавчому музеї, де зберігалися картини всесвітньо відомої художниці М. Примаченко.

12. Порушення ст. 17 Женевської конвенції – перешкодження евакуації дітей із окупованих територій. Наприклад, 8 квітня 2022 р. внаслідок ракетного обстрілу залізничного вокзалу в Краматорську Донецької області, на території якого більше 4 тисяч людей очікували на евакуацію, загинуло 7 дітей⁴¹.

13. У дітей порушено право на фізичне і психічне відновлення, визначене ст. 39 Конвенції ООН про права дитини. Це особливо стосується дітей, які зазнали катувань, принижень, експлуатації чи будь-якого насильства. Соціологічна компанія Gradus проводила опитування дітей зі сходу, півночі й півдня України. За її даними, 33 % батьків оцінюють психологічний стан дітей як середній, 79 % вважають, що психологічний стан дитини погіршився від початку повномасштабної війни, а 75 % дітей мають нервові розлади. Все це потребує відновлення дитячої психіки.⁴²

Серед інших злочинів Російської Федерації проти цивільного населення на тимчасово окупованих територіях варто назвати незаконне вивезення українських дітей на територію Російської Федерації, що відбувається як грубе порушення ст. 49 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949 р.), яка забороняє примусове (індивідуальне чи масове) переселення або депортацію жінок і дітей. Так, як повідомив уповноважений Верховної Ради з прав людини Д. Лубінець, що на території РФ можуть перебувати близько 150 тисяч незаконно вивезених українських дітей.⁴³ Крім того, частими є випадки розлучення дітей із батьками під час такого незаконного вивезення за межі України, що заборонено ст. 9 Конвенції про права дитини. Україна вживає всіх необхідних заходів для боротьби з незаконним переміщенням і неповоротним українських дітей із-за кордону, як цього вимагає ст. 11 Конвенції про права дитини (1989 р.). Однак Російська Федерація прийняла злочинний закон про спрощену процедуру усиновлення українських дітей, серед яких більшість має родину, з якою їх у незаконний

⁴¹ Росія вдарила ракетами по вокзалу в Краматорську: все, що відомо про трагедію .URL: <https://tsn.ua/ato/ okupanti- vdarili-po-vokzalu-v-kramatorsku-ponad-30-osib-zagitulo-ponad-100-porani-foto-2031880.htm>

⁴² Злочини росії проти українських дітей. URL:<https://ukrainer.net/zlochyny-proty-ditey/>

⁴³ Вторгнення Росії в Україну. 1-28 лютого 2023 року. URL: <https://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/4567877-vtorhnnennia-rosii-v-ukrainu-1-28-luitoho>

спосіб розлучили. Поширена також практика насильницької русифікації українських дітей, що є грубим порушенням ст. 30 Конвенції про права дитини.

Це далеко не вичерпний перелік злочинів, які Росія принесла нашій країні і за які має нести відповідальність, тому вкрай важливо задокументувати всі ці жахливі дії не лише проти українських дітей, а й проти всього цивілізованого світу.

Проаналізувавши численні порушення прав дитини, слід зазначити, що такі військові дії є грубим порушенням прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, виховання в сім'ї, захист від усіх форм насильства та участі у бойових діях та збройних конфліктах, вибору дитиною місця проживання та ін. Ці діти мають право на особливий захист і допомогу з боку держави.

Стаття 39 Конвенції про права дитини передбачає, що держави учасниці вживають усіх необхідних заходів для підтримки фізичної та психологічної реабілітації та соціальної інтеграції дитини, яка є жертвою будь-якої форми зневаги, експлуатації чи жорстокого поводження, тортур чи будь-якого нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, втрати фізичного чи морально-психологічного здоров'я через збройні конфлікти. Таке відновлення та реінтеграція має здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу та гідність дитини.

Для координації роботи з метою підвищення ефективності моніторингу дотримання прав дитини в Україні, виконання Президентом України конституційних повноважень щодо додержання конституційних прав дитини, її захисту, забезпечення рівноправ'я та недискримінації, розширення та покращення співпраці з дитячими та іншими громадськими і міжнародними організаціями було запроваджено посаду Уповноважений Президента України з прав людини з питань захисту прав дитини, рівноправ'я та недискримінації (указом Президента України №811/2011 від 11 серпня 2011 року).⁴⁴ І, незважаючи, що повноваження Уповноваженого з прав людини з питань захисту прав дитини, рівноправ'я та недискримінації значно вужчі ніж Омбудсмена України, бо він не має впливу на Верховну Раду, а є, по-суті, лише дорадчим органом при Президентові України. Тому вважаємо за необхідне, підтримати пропозицію щодо законодавчого закріплення правового статусу Уповноваженого з прав дитини. Він має здійснювати парламентський контроль за додержанням прав дитини (тобто особа, яка виконує ці обов'язки, має обиратися парламентом і бути йому підзвітна), а його компетенція регулюватись спеціальним законом. Лише за умов, коли на законодавчому рівні визначено функції і повноваження, статус і фінансування омбудсмана, ним може ефективно виконуватись завдання, щодо забезпечення прав дитини, адже він буде незалежний від уряду і зможе вільно критикувати чи оскаржувати постанови і рішення уряду про забезпечення прав дитини.

⁴⁴ Питання Уповноваженого Президента України з прав дитини: Указ Президента України № 811/ 2011. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8112011-13443>

В Україні також функціонують Консультаційний центр Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (Київ, Львів, Хмельницький, Дніпро, Одеса)⁴⁵, де кожному громадянину можна отримати роз'яснення щодо: можливих шляхів повернення дитини або сімей з дітьми на підконтрольну Уряду України територію; отримання свідоцтва про народження дитини, яка народилася в межах адміністративно-територіальної одиниці, де через війну державна реєстрація актів цивільного стану тимчасово не проводиться; процедури легалізації свідоцтва про народження, у разі його отримання на тимчасово окупованій території; встановлення контакту з дитиною, яку було вивезено одним із батьків з-за кордону; отримання консультацій стосовно заповнення форми розшуку дитини; заповнення заявки на отримання допомоги дітям, які зазнали травмувань, внаслідок війни.

З 4 листопада 2022 року в Україні розпочав роботу державний портал розшуку дітей «Діти війни», у якому подають зведену інформацію про дітей, які постраждали внаслідок війни⁴⁶.

Понад 450 діб продовжується повномасштабна військова агресія РФ в Україні. У цих умовах розробка ефективних організаційно-правових механізмів повного забезпечення безпеки, життя та здоров'я дітей є надзвичайно актуальним завданням для органів державної влади та управління. Системну та цілеспрямовану роботу в цьому напрямку проводять Верховна Рада України, уряд, Уповноважений Верховної Ради України з питань гуманітарної діяльності, Уповноважений Президента України з прав дитини, Офіс Генерального прокурора, правоохоронні органи України, служби у справах дітей обласних військових адміністрацій, інші територіальні інституції.

Оскільки спектр міжнародних злочинів, скоєних російськими військовослужбовцями проти дітей України, є надзвичайно широким і з огляду на те, що вони вже є предметом розслідувань Офісу прокурора Міжнародного кримінального суду, Офісу Генерального прокурора, правоохоронних органів України, а також дій правоохоронних органів іноземних держав, заснованих на принципі універсальної юрисдикції (особливо Латвії, Німеччини, Литви, США), є достатні підстави сподіватися, що військові злочини вищих посадовців та військовослужбовців Росії щодо дітей на території України буде розслідувано на належному рівні, а винні понесуть кримінальну відповідальність.

ВИСНОВКИ

Інститут міжнародного захисту прав дитини є сукупністю міжнародно-правових принципів і норм, що визначають права і свободи дітей, що

⁴⁵ В Одесі відкрився Консультаційний центр Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3696277-v-odesi-vidkrivsa-konsultacijij-centr-upovnovazhenogo-radi-z-prav-ludini.html>

⁴⁶ В Україні запрацював портал розшуку дітей «Діти війни». URL: <https://suspilne.media/266526-v-ukraini-zpracuvav-portal-rozsuku-ditej-diti-vijni/>

встановлюють зобов'язання держав по забезпеченню та практичній реалізації цих прав і свобод, а також міжнародні механізми контролю за виконанням державами своїх міжнародних зобов'язань. Триваюча збройна агресія Російської Федерації проти України поставила на порядок денний питання захисту прав дітей в умовах воєнного стану. Перш за все, йдеться про захист дітей від фізичного та психологічного насильства. І якщо у міжнародному праві захист прав дітей під час воєнних дій визначено послідовно та різноаспектно Женевською конвенцією про захист цивільного населення та IV Гаазька конвенція про закони та звичаї сухопутної війни та іншими міжнародно-правовими нормами у сфері захисту жертв та постраждалих у військових конфліктах, то законодавство України виявилось не готовим до сучасних викликів щодо захисту дітей під час військових конфліктів, незважаючи на АТО на Сході країни з 2014 року. Слід підкреслити, що переважна більшість законодавчих змін стосувалася процедур реєстрації ВПО та виплати компенсацій, а інші питання часто залишалися поза увагою. Першочерговою виявилась необхідність обліку дітей, які перебувають на території проведення АТО, окупованих та територіях військового протистояння, моніторингу їхнього становища та забезпечення їхніх прав, а також взяття на облік дітей, які проживають у населених пунктах, розташованих на лінії зіткнення та перебувають у складних психологічних та соціально-економічних умовах. В умовах воєнного стану держава дбає про інтереси дітей на такому ж рівні, як і в мирний час. Про це в основному свідчать такі фактори, як спрощений порядок передачі дитини під особисте піклування/піклування; «заборона» спрощеної процедури усиновлення; надання можливості дітям, які залишилися без батьків під час воєнного стану, тимчасово влаштуватися на виховання в сім'ї. Водночас ці питання, а також питання виїзду за кордон і подальшого повернення в Україну в нинішніх умовах потребують постійної підвищеної уваги з боку міністерств і відомств, громадських і міжнародних організацій. Такі виклики потребують комплексного вирішення із залученням органів державної влади та представників громадянського суспільства. Першим кроком до їх вирішення стало створення Координаційного центру захисту прав дітей в умовах воєнного стану.

Було досліджено, що Російська Федерація систематично порушує міжнародні стандарти захисту прав дітей. Зокрема, порушується право на життя та захист від тортур, право на безпеку, особисту недоторканність і захист гідності, право на захист від сексуального насильства та інші права. Відповідно, сучасна конституційно-правова політика України має формуватися відповідно до міжнародно-правових стандартів у сфері прав дитини більш виважено та послідовно, своєчасно враховувати нові юридичні факти, що сприятиме вдосконаленню механізму правового регулювання у сфері прав дитини. Найменш дослідженим у вітчизняній юридичній науці є питання визначення правового статусу дітей, які постраждали внаслідок воєнної (збройної) агресії Російської Федерації проти України. Найближчим

завданням науки конституційного права є дослідження цих проблемних питань з метою підтримки формування якісної та науково обґрунтованої конституційно-правової політики у сфері прав дитини.

Як свідчить світовий досвід, існують декілька шляхів вирішення проблеми міжнародного захисту прав дітей під час збройних конфліктів:

– головний наголос має бути зроблений на усуненні безкарності винних у злочинах проти дітей. Якщо донедавна основною проблемою була відсутність нормативно-правової бази, то зараз необхідно докласти максимум зусиль для її своєчасного та кваліфікованого застосування;

– необхідність удосконалення механізмів взаємодії між міжнародними та регіональними організаціями для підвищення продуктивності роботи по захисту прав дитини;

– враховувати досвід ЄС, його існуючі законодавчі ініціативи для консолідації, посилення та розвитку заходів щодо дітей, постраждалих від збройних конфліктів, використовувати політичний діалог, демарші, багатостороння співпраця, операції з врегулювання криз, навчання; – зусилля щодо запобігання насильству щодо дітей та реагування на нього мають бути багатограними та відповідним чином адаптованими до форми насильства, навколишнього середовища та характеристик кривдників. Незалежно від того, які заходи вживаються, першочерговою турботою повинно стати забезпечення безпеки та інтересів дитини.

То ж щодо покарання військових злочинців за нанесення страждань та шкоди українським дітям. 17 березня 2023 року, Друга палата досудового розгляду Міжнародного кримінального суду видала ордери на арешт двох персон у контексті ситуації в Україні: Володимира Володимировича Путіна та Марії Олексіївни Львової-Белової.⁴⁷ Палата досудового провадження II на підставі клопотань Прокуратури від 22 лютого 2023 року постановила, що «існують достатні підстави вважати, що кожен підозрюваний несе відповідальність за воєнний злочин незаконної депортації населення та незаконного переміщення населення з окупованих районів України до Російської Федерації, що завдало шкоди українським дітям»,⁴⁸ – повідомили у суді.

АНОТАЦІЯ

Забезпечення належного рівня безпеки та захищеності дітей, їх всебічного розвитку наразі є важливим завданням для всіх, зокрема державних органів та установ, органів місцевого самоврядування, а також громадських організацій і благодійних фондів. Але, незважаючи на існування значної кількості нормативно-правових актів, що регулюють різні аспекти захисту прав дітей, за даними Гельсінської спілки, «сьогодні дуже мало правових норм, які

⁴⁷ Міжнародний Суд у Гаазі видав ордер на арешт Володимира Путіна. URL:<https://www.unian.ua/world/mizhnarodniy-sud-u-gaazi-vidav-order-na-aresht-volodimira-putina-12182916.html>

⁴⁸ Там же

встановлюють особливості правового регулювання права дітей в умовах збройного конфлікту». Оприлюднені дані свідчать, що в сучасних умовах більш ніж у 30 країнах понад 250 тис. дітей віком до 18 років піддаються жорстокій експлуатації як солдати. Деяким із них лише сім-вісім років, причому серед них є і хлопчики та дівчатка. За останнє десятиліття внаслідок збройних конфліктів та громадянських воєн загинуло 2 млн дітей, ще 6 млн отримали серйозні поранення або стали інвалідами. Багато інших, кого війна зробила сиротами або розлучила з батьками, пережили тяжкі емоційні потрясіння у боротьбі за виживання.

З проблемами та невідкладними завданнями щодо захисту дітей від різноманітного впливу воєнних дій країни– агресора зіткнулась і Україна. Протягом повномасштабного вторгнення РФ в Україну її війська систематично та зухвало порушують Женевські конвенції, не зважаючи, що їх країна є державою-учасницею, не дотримуються міжнародних декларацій та норм міжнародного гуманітарного права. Російські збройні сили також постійно порушують Конвенцію ООН про права дитини, зокрема ст. 38, якою проголошено захист дітей від час збройних конфліктів. А, отже увага щодо вирішення проблем захисту українських дітей під час військових дій та військового конфлікту є своєчасною та актуальною.

Застосувавши аналітичний, інформаційно-літературний, порівняльний, історичний, системний методи дослідження було проаналізовано

міжнародний досвід правового забезпечення реалізації захисту прав дитини в умовах воєнних дій і збройних конфліктів; визначені проблеми захисту прав дітей під час військової агресії РФ проти України; охарактеризовані види порушень прав дітей під час війни РФ проти України; визначені підстави відповідальності Росії за порушення прав дітей у період збройного конфлікту проти України; намічені шляхи удосконалення захисту прав дітей під час військових конфліктів.

Література:

1. Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року. URL: http://zakon3.gov.ua/laws/show/995_384.
2. Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199.
3. Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї. Положення про закони і звичаї війни на суходолі, 1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222.
4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни, 1949 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154.
5. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
6. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#>.

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення соціального захисту дітей та підтримки сімей з дітьми : Закон України від 26 січня 2016 р. № 936-VIII. *Відомості Верховної Ради України* 2016. № 10. Ст. 99.

8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20 жовтня 2014 р. № 1706-VII / . *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 1. Ст. 1.

9. Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та відповідальності за наслідки такого прийому : Директива Ради Європейського Союзу 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU01293?an=2>.

10. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

11. Про соціальний захист дітей війни : Закон України від 18 листопада 2004 р. № 2195-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 4. Ст. 94.

12. Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах : Закон України від 23 червня 2004 р. № 1845-IV URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_795.

13. Про невідкладні заходи щодо забезпечення додаткових соціальних гарантій окремих категорій громадян: Указ Президента України від 29 жовтня 2014 року, № 835/2014. *Офіційний вісник України* 2014. № 88. Ст. 2516.

14. Про вчинення російською федерацією геноциду в Україні: Постанова Верховної Ради України від 14.04.2022. № 2188-IX. *База даних «Законодавство України»* ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2188-20>.

15. Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : Постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2017 р. № 268 / Кабінет Міністрів України. Урядовий кур'єр. 2017. № 75.

16. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі у збройних конфліктах від 01 січня 2000 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_795.

17. Державна доповідь про становище дітей в Україні : Реалізація конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи (за період 2009–2016 рр.) URL : <http://www.msp.gov.ua/timeline/Konvenciya-OON-z-prav-ditini.html>.

18. Дитинство під прицілом: права дитини в умовах збройних конфліктів на сході України. За ред. А. П. Бущенка. Українська Гельсінська спілка з прав людини. Київ: КИТ, 2016. 82с

19. Захист прав дітей у збройних конфліктах: політика і практика ЄС. Українське право, 2017. URL: <http://ukrainepravo.com>.

20. Європейська Комісія гарантує захист прав дітей-біженців з України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/yevropejska-komisiya-garantuye-zahist-pravditej-bizhenciv-z-ukrayini>.

21. Інформація щодо забезпечення прав дітей в умовах війни URL : <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/informaciya-shodo-zabezpechennya-prav-ditej-vumov/>.

22. Рада Європи визначила захист прав дітей у кризових ситуаціях своїм пріоритетом до 2027 року. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubricworld/3451544-rada-evropi-viznacila-zahist-prav-ditej-u-krizovih-situaciah-svoimprioritetom-do-2027-roku.htm>.

23. Тарнавська В.М. Правовий статус дітей, які постраждали внаслідок військової агресії Російської федерації проти України(конституційно-правовий аспект)// *Нове українське право*.2022. №3. URL: <https://doi.org/10.51989/NUL.2022.3>.

24. Уряд створив координаційний штаб для захисту прав дітей в умовах воєнного стану. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-stvorivkoordinacijnij-shtab-dlya-zahistu-prav-ditej-v-umovah-voyennogo-stanu>.

25. Geneva Declaration of the Rights of the Child. Adopted 26 September, 1924, League of Nations. URL: <http://www.un-documents.net/gdrc1924.htm>.

26. The Paris Principles. The principles and guidelines on children associated with armed forces or armed groups. URL: https://childrenandarmedconflict.un.org/publications/ParisPrinciples_EN.pdf.

Information about the author:
Rybachek Valentin Kindratovich,

Candidate of Legal Sciences,
Senior Teacher at the Department of Constitutional, International Law
and Public Disciplines
Kyiv University of Intellectual Property and Right
of the National University “Odesa Legal Academy”
210, Kharkivske shose str., Kyiv, 02121, Ukraine